



OLME JA ILMUTUS

Urmas Vadi. Kirjad tädi Annele. Pärnu: Ji, 2010. 240 lk.

Urmas Vadi esimese proosakogu „Suur sekund” avaldas EK§-i Kaasaegse Kirjanduse Keskus 1999. aastal. Uuema proosa „esimese laine” autoritest, kes debüteerisid 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses, erines Vadi selgelt kergemeelsema ja naivistlikuma kirjutamislaadi ning argielu detailirika kirjeldamise poolest (nt toidud ja söömine). Tegelaste erinevaid hingelisi ja kehalisi änge mahendas keelemäng ning probleemid leidsid lahenduse koomikas või liialdustes. Aivar Kulli sõnut-si olid need lood „lustlikud pajatused maast ja ilmast, mis pärast lugemist kuigivõrd meelde ei jää”.¹ Tuleb tõepoolest mõnda, et nendes mõneti humoreske meenutavates lugudes jäi veel puudu mingist koondavast ja mõjuvast mõtteenergiast või ka lihtsalt elu- ja kirjanduskogemusest. Järgmist raamatut „Unetute ralli” (2002) sirvides on muutusi lihtne märgata: lood on muutunud pikemaks ja tihedamaks, ühe situatsiooni kirjeldused on asendunud üllatuslikke pöördeid sisaldavate süžeedega ning lisandunud on ka toona kriitikute poolt esile tõstetud unenäoline element või muinasjutulikkus. Raamatu kaasi kaunistav Peeter Alliku linoollõige „Meie kontseptsioon on tulevik” annab juba raamatut vaadates aimu teosesse peidetud ühiskonnakriitilisest noodist või kasvavast tõsidusest.

Mis on Vadi kui prosaistiga toimunud vahepealse kümne aasta jooksul? Tema

¹ A. Kulli, Urmas Vadi murdis end eesti proosasse. – Tartu Postimees 10. I 2000.

loominguline tegevus on kõikunud esmalt lastele, siis täiskasvanutele mõeldud näidendite ja proosa kirjutamise vahel; raadiotöö ja majaehitamise kõrval on lisandunud ka lavastamine. Varasemaga võrreldes on viimases raamatus „Kirjad tädi Annele” avaldatud lood muutunud kordades pikemaks ja tihedamaks. Ma rõhutan seda veel kord põhjusel, et mahukamad ja pikemad jutud pälvisid õigustatult kriitikute tunnustust ka esimeste kogude puhul. Pikk jutt ei pruugi olla kehv jutt ja lugejale mõjuvam proosa nõuab tegelikult tegelaste ja olukordade lahtijutustamiseks rohkem ruumi. Kui varasemates novellides pajatati lugu paljuski naljaka või jabura situatsiooni välist joonist arendades, siis viimastes tekstides pöördub tähelepanu järjest intensiivsemalt tegelase sisemise motivatsiooni põhjendamisele ja kirjeldamisele. Esimeste juttude puhul olid silmator-kavaks elemendiks sõnamängud, millele mõni jutt sisuliselt üles oli ehitatud. „Kirjades” on näha süvenemist tegelaste ja maailma vahelisse loogikasse, tegelastevaheliste suhete kujutamise intensiivsusesse, aga ka loo konstrueerimisse üldisemalt. Ilmselt on Vadi viimaste aastate proosaloomingut omajagu mõjutanud ka paralleelselt kirjutatud näendid ja stsenaariumid, kus tegelaste välise ja sisemise plaani omavaheline kombineerimine on üks põhilisi teksti tegemise võtteid.

Vadi proosat on seostatud mitmete mõjude ja eeskujudega: Ehlvest, „Eesti rahva ennemuistsed jutud”, Ehini ja Valtoni proosa, Heinsaar jt. „Kirjades” piiritleb autoriga paljuski kattuv jutusta-

ja kohe raamatu alguses terve mõjude jada: „Pál-tänava poisid”, „Krabat”, „Kevade”, Lattiku jutud, siis sealt edasi Valak, Oks, Bulgakov, Irving, Swift, Kureishi jne” (lk 7). Loetelu on mingis mõttes eesti kirjanduse või üldisemalt siinse lugemistraditsiooni alternatiiv, sest esile on tõstetud n-ö noortekirjanduse klassika ja novellikirjanikest alati Tuglase varju jäänud autorid. See häälestab omamoodi järgneva kogu lugemisele.

Vadi mõjutajatena ei ole aga seni rõhutatud näiteks soome klassiku Arto Paasilinna tähendust. „Ulguva möldri” eestikeelse tõlke järelsonas võrdleb Sirje Ruutsoo soomlast fantaasia ja tõeluse segamise poolest ülalnimetatud John Irvinguga ja kasutab määratlust „absurdne realism”.² Kuid seda võib täiendada väljendiga psühholoogiline absurd. Absurdipoeetika pealispind võib olla muidugi ka üksnes koomiline ja nii seda ka tihtipeale vastu võetakse. Aga koomika pealispinna alla varjub tihtipeale hirm ühiskonna, teiste või iseenda ees. Absurdi eksistentsiaalne mõõde tuleb ka Vadi loomingu edenemist vaadates järjest süvendatumalt esile.

Raamatu erinevaid tekste ühendavad „kirjad tädile” pakuvad omaette teemadega narratiivi. Kõigepealt tuleb esile üks klassikaline proosakirjaniku probleem – romaani kirjutamine. Proosakirjaniku biograafia mudel, mille järgi teatud hulga juttude või novellikogude avaldamisele järgneb romaani kirjutamine, on justkui iseenesestmõistetavalt toimunud ka siinses kirjanduses. Näiteks kõrvalkäijatest-kolleegidest järgis sama mudelit Mehis Heinsaar. Sellegi põlvkonna autoreid suunavale nähtamatule muustrile allub ka Vadi või täpsemalt öeldes: raamatu autoriga üsna lähedane jutustaja. Kuid probleem on selles, et need mudelid enam ei toimi või sellisele „sunnile” on keeruline

² S. Ruutsoo, Must humorist. – Arto Paasilinna, Ulguv mölder. Loomingu Raamatukogu 1987, nr 47–50. Tallinn: Perioodika, lk 141.

alluda. Erinevad kõrvaltegevused muudavad pikema süvenemist nõudva proosa kirjutamise vähemasti keeruliseks ülesandeks, kui mitte võimatuks. Eks see Vadi väljendatud dilemma iseloomustab ka laiemalt hiliskapitalistlikku kirjandussituatsiooni, kus tõsisem ja stiililiselt keerukam proosa muutub mahult järjest väiksemaks, samal ajal kui meelelahutusliku proosa tekstid muutuvad pikemaks või seriaalsemaks. Siinkohal haakub see nende kirjade teise teemaga, mis käsitleb kirjaniku 1990. aastatel muutuma hakanud staatust ja tähendust. Palgatöö ja muude tegevuste-käimiste kõrvalt kirjutatakse kultuurkapitali väiksemal või suuremal toel ka raamatuid, kuid siiski ei suuda ka Vadi kirjutaja niisuguses olukorras keskenduda ning romaani kirjutamine jääb pooleli. Lõpuks jõutaksegi äratundmisele, et pikema proosa kirjutamine „on mingi sootsiumi ootus, mis aga on tänasel päeval, siin ja praegu minu jaoks võimatu” (lk 177). Retoorilises plaanis on nendes vahetektides väga huvitav juuste kasvatamise kujund, mis hakkab tööle nii ühe mütooloogilise süžee meeldetuletajana kui ka popkultuurilise protesti märgina.

Vadi narratiivide üks korduv element on irratsionaalne sündmus. See võib väljenduda unenäona, ilmutusena, ebatavalise juhtumina ja sellest tulenevalt mõjuda n-ö muinasjutulisena. Vadi kirjutuse üheks keskseks elemendiks kujunenud võte ei luba tekstil jääda pinnaliseks realismiks, vaid müstiline ning seletamatu lisab sellele mingi mõistatuse tasandi. Ennekõike siis algab tegelaste kinnismõteline, obsessiivne ja kõrvalekaldeiline käitumine, mis veab lõpuks ka narratiivi realistlikust esteetikast järjest kaugemale. Kuid seda tuumsündmust ümbritseb väga argine või proosaline maailm, kus kirjeldatakse elu väikseid tegemisi ja tabatakse seejuures täpselt ajastut iseloomustavaid detaile. Omal moel on selline kirjutus viimasel kümnendil

eesti kirjanduses domineerinud kahe suuna sünteesikatse: naturalistlik kriitiline proosa ühendatakse lüürilisema stiili ja metafüüsiliste ideedega. Kahe kujutamisladi omavahelist pinget kinnitab veenvalt ka kõneks olev „Kirjade” raamat, kus tegeldakse nii vaimude väljakutsumise, ilmutuste, needuste kui ka kummaliste kokkusattumustega jne. Kuid ometigi toimub see kõik lihtsalt, siinsamas ja täna. Vadi kirjutamist kunagi Jüri Ehlevsti proosaga võrrelnud Kivisildnik võttis selle juba kümnendi eest kokku üsna üllatava avaldusega, et tegemist on eripärase religioosse kirjanikuga: „Kui Ehlevst on religioosne oma gnostilises retoorikas, siis Vadi on religioosne struktuurilt. Tema lugudes on veel midagi, midagi peale inimeste, ikoonide ja inimeste ja ikoonide vahelise suhte. Leiva kõrval on küpsis ja sepikuline. Kolm karu. Pilv, kajakas ja kajaka eneseväljendus. Kiim, idee ja kirjandus. Muna, sool ja või. [...] Vadi ei kasuta arusaamatuid ketserliku traditsiooni termineid. Kõik on lihtsad ja olmelised asjad. Aga nad tähendavad. Nad tähendavad teisi lihtsaid ja olmelisi asju, nagu hing, jumal ja õndsus. Aga Vadil jätkub mõistust neid mitte nimetada ja tal on tehnikat, et nendest asjadest selgelt ja lihtsalt rääkida.”³ Võib-olla ka varasemates kogudes esinenud omamoodi väärdunud muinasjutulikkuse või irratsionaalse aspekti pärast on Vadi proosa algusest peale pakkunud huvi ka ulmekirjanduse austajatele.

„Kirjad tädi Annele” algab plaanitava romaani „Rebaste anatoomia” kahe peatükiga, millest on hiljem võimalik lugeda veel ka VI peatükki. Nendes on tabatud huvitavaid nõukaajale iseloomulikke detaile, kuid üks need lood ikka sissejuhatavat funktsiooni täidavad. „Paruness Lizeti ilmutus” on üleminekuajast algav metafiktsionaalne raamjutustus, kus legendaarsest Puhja-

³ Kivisildnik, Suur aeg nõuab suuri sekundeid. – Eesti Ekspress. Areen, 20. I 2000.

lähedasest Käpa baarist kandub tegevus sentimentaalse ja traagilise romaani ümberjutustuseks. Kuid selle raamatu kolm keskset teksti on kaheldamatult „Tartu surm”, „Revident” ja „Toonesepad”.

„Tartu surm” on poolbiograafiline või dokumentaalse maiguga portree varalahkunud Jüri Ehlevstist. Väga tugeva empaatiavõimega kirjutatud ja isiklikke kokkupuuteid fiktsiooniks töötlev lugu lubab aga oletada ka tugevat mõjuängi aspekti. Eeskuju, keda korraga imetletakse ja kadestatakse, muutub poolmüstiliseks tegelaseks, kelle elu ja looming kasvatavad ka minajutustajat. Samal ajal on see jutt ka tõhus täiendus üldisemas Tartu narratiivi või linna vaimu loosse. „Revident” on õuduskirjanduse elementidega külajutt, kus oma koht on usul või ebausul ning eesti luulel. Peipsi-äärsesse vene vanausuliste külla jõudnud kirjanik Urmase ümber elustuvad „ennemuistsed lood”, mis päädivad küla needusest vabastamisega. Samas võtmes on kirjutatud ka „Toonesepad”, mille teljeks on jutustus ühest majast ja sealsetest veidravoitu elanikest, jutustaja onupoegadest. Hämara atmosfääri ja tumeda ihade maailma loomist nendes lugudes kinnitab minategelase mitmekordne osutus sarnast laadi filmis realiseerivate moodsa kino klassikule David Lynchile. Minu jaoks märgivad just need novellid pöördepunkti tihedama proosa ja üsna tuntavalt nii omaeluloolist kui ka biograafilist materjali töötleva kirjutamislaadi poole ehk siis uue „hingamise” leidmist. Kuigi teed selles suunas lasid aimata juba autori lähimineviku kultuurilugu ümbermängivad näidendi-tekstid kogumikus „Kohtumine tundmatuga” (2008).

Vadi viimase raamatu žanr on tekita- nud arvustajates ja lugejates omajagu segadust. Seda on nimetatud novellikoguks, romaaniks, ka romaaniks novellides, kuid ilmselt on tegemist ikka novellide koguga, mille ühendab oma-

vahel sobivaks tervikuks romaani kirjutamise või õigemini kirjutamata jätmise motiiv. Novellide aegruum liigub loogiliselt päris sügavast nõukaajast 1990. aastate üleminekuaja kaudu tänapäeva välja. Vaatamata peategelasest minajutustaja erinevatele kujudele tuletab see meelde ka kunagist arenguromaani, kus karakteri arengut vaadeldakse poisipõlvest mehekskasvamiseni kõigi selle juurde kuuluvate „õppetundidega”. Kui paar juhuslikumat ja lühemat teksti välja arvata, siis lubab see sümmeetria või pidevus muidugi selle teksti tõepoolest ka romaani kategooriasse liigitada.

„Kirjad tädi Annele” näitab, et Vadi on leidnud tasakaalu argise ja fantasti-

lise vahel, psühholoogilise ja koomilise vahel. Tema Tartu Uues Teatris lavale jõudnud ja trilooigiaks kujunema kipuv biograafiliste näidendite seeria on omamoodi paralleelne antud juttude laadiga. Peeter Volkonski ja Rein Paku fantastilise biograafia kujundamise asemel on aga selle kogumiku teemaks paljuski kirjanik ise. Milline on sellise metafiktionaalse teksti peenem mehhanika ja päriselu suhe juurdemõelduga, jäägu siinkohal aga juba mõne järgmise kirjutise või jutu teemaks.

Et ikkagi – romaan?

JANEK KRAAVI